

УДК 343.24.001.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.36>

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПОКАРАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ющик О.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-1371-3379*

Ющик О.І. Індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та стандартів захисту прав людини.

Статтю присвячено комплексному теоретико-прикладному аналізу індивідуалізації покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини. Обґрунтовано, принцип пропорційності є самостійним засобом правозастосування, що в свою чергу вимагає дотримання таких критеріїв, як обґрунтування покарання та застосування його з необхідністю, достатністю для досягнення мети покарання. Реалізація цього принципу можлива на підставі дотримання загальних засад призначення покарання, врахування системи покарань, додержання процесуальних гарантій особи на справедливий судовий розгляд.

Принцип індивідуалізації покарання є ключовим механізмом в реалізації кримінальної відповідальності, який забезпечує справедливий баланс між публічними інтересами держави та правами особи, яка притягується до кримінальної відповідальності.

Проаналізовано загальні засади призначення покарання, закріплені у ст.ст. 65-67 КК України та з'ясовано їх роль у забезпеченні співмірності між тяжкістю вчиненого кримінального правопорушення, особою винного, обставинами, що пом'якшують або обтяжують покарання, видом та розміром покарання. Встановлено, що при призначенні покарання необхідно враховувати і інші положення кримінального законодавства, зокрема положення стадій вчинення кримінального правопорушення (ст.ст. 13-15 КК України), співучасті (ст.ст. 27-28 КК України), системи покарань (ст. 51 КК України) та інші положень Загальної частини КК України, які впливають на вид та розмір покарання та є співмірними залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного заради досягнення справедливості та мети покарання.

Окрему увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 3 та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підкреслено, що абсолютний характер заборони катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження визначає граничні межі застосування кримінально-правового примусу, тоді як право на справедливий суд виступає процесуальною гарантією забезпечення пропорційності покарання. Зроблено висновок, що індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини є гарантом забезпечення співмірності покарання вчиненому правопорушенню, належній процесуальній процедурі, що є запорукою верховенства права, а також ефективному захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: індивідуалізація покарання, принцип пропорційності, справедливість рішення, співмірність покарання, міжнародні стандарти захисту прав, верховенство права, практика ЄСПЛ, мета покарання.

Yushchik O.I. Individualisation of punishment through the prism of the principle of proportionality and human rights protection standards.

The article is devoted to a comprehensive theoretical and applied analysis of the individualisation of punishment through the prism of the principle of proportionality and international human rights protection standards. It is argued that the principle of proportionality is an independent means of law enforcement,

which in turn requires compliance with criteria such as justification of punishment and its application with the necessity and sufficiency to achieve the purpose of punishment. The implementation of this principle is possible on the basis of compliance with the general principles of sentencing, consideration of the system of penalties, and observance of procedural guarantees of a fair trial.

The principle of individualisation of punishment is a key mechanism in the implementation of criminal liability, ensuring a fair balance between the public interests of the state and the rights of the person being held criminally liable.

The general principles of sentencing enshrined in Articles 65–67 of the Criminal Code of Ukraine are analysed and their role in ensuring proportionality between the severity of the criminal offence committed, the person of the offender, the circumstances mitigating or aggravating the punishment, and the type and severity of the punishment is clarified. It has been established that when imposing punishment, it is necessary to take into account other provisions of criminal law, in particular the provisions on the stages of committing a criminal offence (Articles 13–15 of the Criminal Code of Ukraine), complicity (Articles 27–28 of the Criminal Code of Ukraine), the system of punishments (Article 51 of the Criminal Code of Ukraine) and other provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine, which affect the type and severity of punishment and are commensurate with the severity of the criminal offence committed and the person guilty of it, in order to achieve justice and the purpose of punishment.

Special attention is paid to the practice of the European Court of Human Rights regarding the application of Articles 3 and 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is emphasised that the absolute nature of the prohibition of torture and inhuman or degrading treatment determines the limits of the application of criminal law enforcement, while the right to a fair trial is a procedural guarantee of the proportionality of punishment. It is concluded that the individualisation of punishment through the prism of the principle of proportionality and international human rights standards is a guarantee of ensuring the proportionality of punishment to the offence committed, due process, which is a guarantee of the rule of law, as well as the effective protection of human rights and freedoms.

Key words: individualisation of punishment, principle of proportionality, fairness of the decision, proportionality of punishment, international standards of protection of rights, rule of law, practice of the ECHR, purpose of punishment.

Постановка проблеми. Сучасне реформування кримінального законодавства України та необхідність гармонізації його з європейськими стандартами потребує дослідження питання індивідуалізації покарання крізь призму принципу пропорційності та стандартів захисту прав людини. Призначення покарання є вирішальним етапом притягнення особи до кримінальної відповідальності та вирішення питання про реалізацію кримінальної відповідальності, що завершується прийняттям рішення про винуватість особи та застосування засобів кримінально-правового впливу. На цій стадії важливим є дотримання балансу між публічними інтересами держави та правами особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Основою дотримання такого балансу забезпечується законодавцем, який надає суду дискреційні повноваження при призначенні покарання, шляхом визначення виду та розміру кримінально-правової санкції. Для забезпечення такого балансу така дискреція обмежується принципами справедливості, гуманізму та пропорційності звуження обсягу прав та свобод людини. Порушення принципу пропорційності в межах надмірно суворого або занадто м'якого покарання знаходить своє відображення в судовій практиці національного законодавства та рішень Європейського суду з прав людини, зокрема у справах, пов'язаних із застосуванням найвищої міри передбаченої в санкції, довічного позбавлення волі без реальної перспективи звільнення, незастосування альтернативних видів звільнення та інших порушень прав та свобод особи.

Мета статті полягає у проведенні аналізу індивідуалізації покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини, а також з'ясувати критерії, якими керується суд при призначенні покарання для забезпечення співмірності тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання.

Стан опрацювання проблематики. Проблематичні та актуальні аспекти індивідуалізації покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини у своїх роботах розглядали такі науковці: В.М. Бережнюк, Н.Ю. Григоренко, О.П. Горох, О.В.

Євдокимова, А.О. Іванова, Т.І. Іванюк, Ю.А. Пономаренко, О.В. Степаненко, Л.Ю. Тимофєєва, В.О. Туляков, М.І. Хавронюк, А.С. Хильченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Реформування національної судової системи потребує ретельного звернення уваги на призначення покарання особам, які вчинили кримінальні правопорушення. Призначення покарання повинно базуватись не лише на законодавчо визначених принципах, таких як законність, верховенство права, індивідуалізації покарання, особистої відповідальності, презумпції невинуватості, але й безпосередньо із дотриманням принципу справедливості. Саме останній покликаний забезпечити надмірно важливий принцип правосуддя пропорційності для забезпечення публічних інтересів держави і прав та свобод особи.

Принцип індивідуалізації покарання необхідно розглядати на підставі аналізу кримінального законодавства, оскільки такі критерії чітко регламентовані в ст.ст. 65-67 КК України. На підставі загальних засад призначення покарання суд керується такими «критеріями: 1) призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України; 2) призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) призначає покарання враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання» [2].

Крім загальних засад призначення покарання суд індивідуалізує покарання зобов'язаний враховувати і інші положення кримінального законодавства, зокрема положення стадій вчинення кримінального правопорушення (ст.ст. 13-15 КК України), співучасті (ст.ст. 27-28 КК України), системи покарань (ст. 51 КК України) та інших положень Загальної частини КК України [2], які впливають на вид та розмір покарання та є співмірними залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного заради досягнення справедливості та мети покарання.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 12 жовтня 2022 року № 8-р(І)/2022 «за змістом п. 7 ч. 1 ст. 425 КПК потерпілий або його законний представник чи представник мають право на касаційне оскарження судових рішень з підстави невідповідності призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого внаслідок суворості, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції» [4]. На підставі цього висновку «вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова від 29 жовтня 2019 року та ухвалу Харківського апеляційного суду від 21 січня 2020 року щодо О. було змінено, та пом'якшено призначене покарання за ч. 2 ст. 186 КК із застосуванням ст. 69 КК до 2 років 6 місяців позбавлення волі» [4].

У даному випадку «оскарження потерпілим судових рішень з підстави невідповідності призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого внаслідок суворості, враховуючи законодавчі обмеження, становлять приватний інтерес потерпілого у контексті права відстоювати свою позицію і намагатись встановленими законом засобами досягти зміни або скасування судового рішення» [4].

На думку А.С. Хильченко, при «визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватись плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем: це не суто індивідуалістичний підхід до обрання міри покарання, це є метод кримінально-правової політики, на якому базується побудова кримінально-правових санкцій, це керівна ідея (принцип), що пронизує кримінальний закон та практику його застосування» [8, с. 274-283].

Необхідно вказати, що основними функціями принципу індивідуалізації покарання є забезпечення відповідності між покаранням та тяжкістю вчиненого діяння. Саме такий баланс сприяє досягненню мети покарання – виправлення засудженого та запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням. І завершальний елемент – гарантування дотримання прав людини при реалізації кримінальної відповідальності.

При призначенні покарання і виникає необхідність дотримання принципу пропорційності, який вимагає забезпечення справедливого балансу між інтересами суспільства у притягненні особи до кримінальної відповідальності та захистом фундаментальних прав засудженого. На підставі визначених законодавчих критеріїв держава має право застосовувати кримінально-правові заходи для захисту суспільства, одними із таких є покарання, проте такі заходи є виключно крайніми (*ultima ratio*) в демократичному суспільстві, юридично обґрунтованими та співмірними поставленій меті.

Визначення поняття принципу пропорційності на законодавчому рівні не закріплено, так як інших принципів призначення покарання. Серед науковців існують різні думки з приводу розу-

міння принципу пропорційності в праві. Деякі вчені вважають, що «принцип пропорційності є універсальним принципом права, який реалізується в різних галузях права як принцип балансування (дотримання балансу між приватними та публічними інтересами), так і як принцип правообмеження (розумне співвідношення між легітимними обмеженням прав людини та метою, яку необхідно досягти, застосовуючи таке обмеження)» [10, с. 103-110].

Слід погодитись із А.С. Хильченко, що «принцип пропорційності кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Спостерігається тісна взаємодія та взаємовияв цього принципу з принципами індивідуалізації та справедливості. Самостійний характер цьому принципу забезпечує існуюча система покарань, закріплення законом інших заходів кримінально-правового характеру за критерієм збільшення тяжкості у переліку, конструкція санкцій кримінального закону, а також правила призначення міри кримінально-правового впливу. Зміст принципу пропорційності на правозастосовчому рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності, достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу» [9, с. 380-383].

Практика Європейського суду з прав людини обґрунтовано виходить із необхідності дотримання принципу пропорційності, який вимагає забезпечення справедливого балансу між інтересами суспільства у притягненні особи до кримінальної відповідальності та захистом основоположних прав засудженого. У контексті індивідуалізації покарання це означає, що суд, призначаючи покарання, повинен не лише враховувати суспільну небезпечність діяння, а й оцінювати, чи не призведе обране покарання до непропорційного обмеження прав і свобод особи.

Особа, яка засуджується за вчинене кримінальне правопорушення набуває особливої правосуб'єктності, але при цьому вона не позбавляється статусу суб'єкта прав та свобод людини, а держава реалізуючи кримінально-правову політику зобов'язана утриматись від непропорційного втручання в її права. Відповідно до ст. 3 Європейської Конвенції з прав людини «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню» . [1]

За змістом ст. 3 Європейської Конвенції з прав людини можна прослідкувати принцип пропорційності, який зосереджується в обмеженні та встановленні законних меж втручання органів виконання покарання у права та свободи засудженого. Навіть у випадку крайньої необхідності при порушенні умов відбування покарання, заради підтримання громадського порядку, попередження вчинення кримінального правопорушення держава не правомочна застосувати заходи, які виходять за межі допустимого та перетворюються на катування, приниження людської гідності, поваги. Незалежно від інтересів суспільства, бажання органів виконання покарання перевиховати засудженого не можуть виправдати надмірне страждання такої особи.

Крім того, у випадку необхідності застосування каральних заходів у місцях тримання під вартою чи відбування покарання, за принципом пропорційності повинно відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Наприклад, особа вчинила крадіжку і умисне вбивство в цьому випадку запобіжні заходи застосовуються різні, тому вони не повинні спричиняти страждання, що є надмірними залежно від ступеня суспільної небезпеки особи. Запобіжний захід або призначене покарання не повинні принижувати людську гідність, держава повинна забезпечити легітимну кару за вчинене кримінальне правопорушення, але при цьому розуміти, що засуджений і надалі користується правами та свободами. Водночас важливо підкреслити, що ст. 3, на відміну від інших статей Конвенції не дозволяє жодні винятки або обмеження, незалежно від ситуації. Тому при застосуванні цієї норми принцип пропорційності стосується не балансу між інтересами держави і засудженої особи, а встановлює абсолютні межі за яких кожна мета не може виправдати катування або нелюдське поведження.

Перелік рішень ЄСПЛ порушення ст. 3 Конвенції є досить масштабним не лише за кількістю, але і за країнами, де піддавались особи катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню. За статистикою 2024 року за заявами громадян України Європейський суд з прав людини розглянув 44 справи за статтею 3 Європейської конвенції з прав людини, що стосується заборони катувань та нелюдського або принизливого поведження або покарання. У 2025 році ЄСПЛ ухвалив 164 рішення проти України, об'єднавши 569 заяв, у яких у 131 випадку встановлено порушення Конвенції. Найпоширенішими порушеннями залишаються невиконання судових рішень, тривалий розгляд справ та умови тримання під вартою, які в свою чергу містили ознаки катування, приниження людської гідності.

Відомими є рішення ЄСПЛ по справі «Павлюченко проти України». «Суд прийняв рішення на користь заявника, оскільки були порушені умови тримання під вартою, які принижували його гідність і тому безпосередньо порушують статтю 3 Конвенції» [7]. Ще одним прикладом порушення статті 3 Конвенція є справа «Єрмаков та інші проти України». Відповідно до рішення суду було зафіксовано «неналежні умови тримання, такі як переповненість, недостатність простору, погані санітарні умови, відсутність належного доступу до медичного обслуговування і обмежений доступ до свіжого повітря та природного світла. Такі є свідчення нелюдського поводження з людиною та містять елементи катування.» [6].

Принцип пропорційності при індивідуалізації покарання безпосередньо пов'язаний із ст. 6 Конвенції, оскільки саме справедливий судовий захист та правомірно винесене рішення є гарантом захисту прав людини та механізмом забезпечення дотримання балансу між публічними інтересами держави та правами особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Як вказує О.Б. Прокопенко, «право на справедливий суд є суб'єктивним правом особи, яке забезпечує реалізацію інших її прав в разі їх невизнання, оспорювання або порушення іншими суб'єктами правовідносин, зокрема державою в особі її органів та посадових осіб. Право на справедливий суд належить до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному й міжнародному рівнях, у забезпеченні яких держава і міжнародна спільнота відіграють важливу роль. Така роль має передбачати і активні дії, спрямовані на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, і утримання від вчинення дій, що можуть створювати фактичні правові перешкоди для його реалізації» [5, С. 181-184].

На підставі аналізу рішень ЄСПЛ слід зазначити, що суд підкреслював, що судові рішення має бути належним чином мотивованим. Така вимога міститься і в національному законодавстві, а саме в ст. 370 КПК України передбачено, що «судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим» [3]. Для забезпечення принципу індивідуалізації покарання суд зобов'язаний прийняти рішення не лише законним та обґрунтованим, але й вмотивованим. Мотивація передбачає, що суд аргументовано аналізує тяжкість вчиненого правопорушення, особу винного, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, обґрунтовує чому саме таке покарання є необхідним і достатнім для кари, виправлення особи та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Відсутність аргументованого аналізу тяжкості кримінального правопорушення, особи винного, обставин справи та альтернативних санкцій свідчить про формальний підхід і може порушувати баланс між суспільним інтересом і правами засудженого. Отже, право на справедливий суд виступає процесуальною гарантією реалізації принципу пропорційності при індивідуалізації покарання. Саме через змагальний, незалежний та мотивований судовий розгляд забезпечується співмірність між тяжкістю правопорушення, особою винного та обсягом кримінально-правових заходів та балансом між суспільним інтересом і правами засудженого.

Висновки. Проведене теоретико-прикладне дослідження дає нам підстави стверджувати, що індивідуалізація покарання є основним механізмом реалізації принципу пропорційності для забезпечення публічних інтересів держави і прав та свобод особи. Відповідно такий принцип є вагомим як для національного кримінального законодавства, так і міжнародної практики заради забезпечення стандартів захисту прав та свобод людини. В умовах реформування національного кримінального законодавства та гармонізації його з європейськими стандартами особливого значення набуває дотримання основних принципів призначення покарання, таких як законність, верховенство права, справедливість, індивідуалізація. Тому такі принципи повинні відповідати принципу пропорційності, що проявляється в забезпеченні співмірності між ступенем тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особою винного та обставинами, щоб пом'якшують або обтяжують покарання. Принцип пропорційності, як в дослідженні обґрунтовано, є самостійним засобом правозастосування, що в свою чергу вимагає дотримання таких критеріїв, як обґрунтування покарання та застосування його з необхідності, достатністю для досягнення мети покарання. Реалізація цього принципу можлива на підставі дотримання загальних засад призначення покарання, врахування системи покарань, додержання процесуальних гарантій особи на справедливий судовий розгляд. Саме мотивованість судового рішення, змагальність процесу та реальне врахування пом'якшуючих і обтяжуючих обставин створюють підґрунтя для досягнення справедливого балансу між публічними інтересами держави та правами засудженого. Аналіз судових рішень ЄСПЛ показав, що суди порушують права та свободи особи при розгляді кримінальних проваджень, при цьому надмірно втручаються в особисті права і порушують конвенційні норми,

які носять абсолютний характер заборони щодо граничних меж кримінально-правового примусу, за яких жодна мета не може виправдати катування чи нелюдське поводження. Отже, індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини є гарантом забезпечення співмірності покарання вчиненому правопорушенню, належній процесуальній процедурі, що є запорукою верховенства права, а також ефективному захисту прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 02.02.2026).
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920> (дата звернення 02.02.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 03.02.2026).
4. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду 19 квітня 2021 року. Справа № 641/5714/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96503072> (дата звернення 03.02.2026).
5. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: монографія Нац. ун-т «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого». Харків: ФІНН, 2011. 269 с.
6. Справа «Єрмаков та інші проти України» (Заява № 50634/21) Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява від 14.11.2024. URL <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01968> (дата звернення 03.02.2026).
7. Справа «Павлюченко проти України» (Заява № 23462/22) Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява від 14.11.2024. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01973> (дата звернення 03.02.2026).
8. Хильченко А.С. Зміст та складові індивідуалізації як принципу призначення покарання. *Актуальні проблеми держави і права*. № 105. 2025. С. 274-283. DOI <https://doi.org/10.32782/apfr.v105.2025.31>.
9. Хильченко А.С. Принцип пропорційності при застосуванні заходів кримінально-правового впливу в умовах воєнного стану Європейські орієнтири розвитку України: Науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) Одеса: Фенікс, 2024. С. 380-383. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d11662f6-38c3-4eb8-9c00-8936de3826b3/content>.
10. Шевченко С.В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія юридичні науки. Том 30 (69) №1. 2019. С. 103-110. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/1_2019/20.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 5.03.2026

© Ющик О.І., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0